

Aydın Qasımlı

Əsil adı İsmayıl Ənvər olan məşhur Vitse-generalisimus Ənvər Paşa 6 dekabr 1882-ci ildə (bəzi mənbələrdə 23 noyabr 1881-ci il – A.M.) İstanbulda anadan olmuşdur. Atası Əhməd bəy, anası Aysə xanımdır. Kiçik yaşında oxumağa yüksək həvəs göstərirdiyindən 3 yaşında İbtidai məktəbə qeyd edilmiş, ardından Fətəh İbtidai Məktəbində oxumuş, sonra hərbi Rüşdiyyəni bitirərək hərbi Şahənə Məktəbinə daxil olmuşdur. Buradan məzun olduqdan sonra 1903-cü ildə Baş qərargah yüzbaşısı rütbəsi ilə Manastırdakı 13-cü Sayyar Topçu Alayına təyin edilmiş, daha sonra Bolqar, Rum və Alban çətlərinə qarşı hərbi hərəkətlərdə böyük başarılar göstərirdiyindən 4-cü və 3-cü məcidli, 4-cü Osmanlı nişanları və "Altın Ləyaqət" medalı ilə təltif olunmuşdur. 13 sentyabr 1906-cı ildə minbaşı rütbəsi almış, həmin ayda da siyasi fəaliyyətə qoşularaq "Osmanlı hümiyyət Cəmiyyəti"nə 12-ci üzv kimi qəbul edilmişdir. Bu cəmiyyət mərkəzi Parisdə yerləşən "Osmanlı İttihad və Tərəqqi Cəmiyyəti" ilə birləşdikdən sonra öz fəaliyyətini bu cəmiyyətdə davam etdirmiş, daha sonra bu cəmiyyətin apancı şəxslərindən biri olmuşdur.

1908-ci ildə sultan II Əbdülhəmid devrildikdən sonra "hürriyyət qəhrəmanı" adı alan, sonra bir müddət Berlin hərbi atəşsinde, daha sonra isə müxtəlif yerlərdə çalışan Ənvər bəy sonra İstanbula qayıtmışdı. 1 dekabr 1911-ci ildə Eynülmensurda hərbi qərargahını quraraq italyanlara qarşı aparılan müharibədə böyük başarılar əldə etmişdir. Sultan II Əbdülhəmidin devrilməsi ilə "hürriyyət qəhrəmanı" kimi ad qazanan, italyanlara Trablusqərbdə ağır zərbə endirən Ənvər bəy "Trablus qəhrəmanı" olaraq da tanınmış və əvvəlki şöhrətinə yeni şanlar qatmış, adı bütün İslam dünyasında böyük bir qəhrəman kimi anılmağa başlamışdı. Daha sonra II Balkan müharibəsi dövründə Ənvər Bəyin komandanlığı ilə süvari qüvvələri 22 iyul 1913-cü ildə dörd aya yaxın düşmən istilasından qalan Ədimənini azad etmiş və bununla da "Ədiməninin qurtarıcısı" adını qazanmışdı. Böyük Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlı məşhur "Ədiməninin fəthi" əsərini məhz Ənvər Paşaya həsr etmişdir. Ənvər bəy o dövrdə Türkiyənin ən çox sevilən, sayılan şəxsiyyəti sıfırla bir nömrəli adamı olmuşdur. Ədiməninin – Osmanlı İmperatorluğunun bu ikinci mərkəzi şəhərinin geri qaytarılması I Balkan müharibəsindən məğlub və perişan çıxan Türkiyənin yenidən canlanmasını və güclənməsini bütün dünya qarşısında isbat etmiş oldu. Ədiməni yenidən canlanan Türkiyənin simvolu, Ənvər bəy də Türk millətinin çoxdan arzuladığı və gözlədiyi "Milli Qəhrəmanı", "Əzəmətli Boz Qurdu" idi.

"Hürriyyət", "Trablus" və nəhayət "Ədiməni" qəhrəmanı kimi Ənvər bəy adı o dövrdə yalnız Türkiyədə deyil, bütün Türk və İslam aləmində hörmətlə anılmış, onun adı bütün İslam və Qərb dünyasına yayılmış, Qazanın elində, Türkiyəstanda, xüsusilə də Azərbaycanda o, "Milli Qəhrəman" kimi tanınmış, şərinə mahnılar qoşulmuş, Hindistanda, Əfqanıstanda, Quzey Afrikada Ənvər Bəyin adını duymayan kimsə qalmamış, qəzet, jurnal və təqvimlərdə çıxan şəkilləri böyük bir saygı ilə divarlara asılmağa başlamışdı.

Ənvər Bəyin 4 yanvar 1914-cü ildə üç rütbə birdən yüksəldilərək Paşa (General – A.M.) kimi Müdafiə Naziri təyin edilməsindən sonra Türkiyədə ordunun dəstəyi ilə "İttihad və Tərəqqi Cəmiyyəti" siyasi məsuliyyəti üzərinə almış, məmlekət istiqrarına qovuşmuş, bir sıra islahatlar keçirilmiş, Ənvər Paşa tərəfindən bütün ordu başçıları gəncəşdirilmiş, gənc zabitlər milli ruhda yetişdirilməyə başlanmışdı.

Çar Rusiyası belə ilk əvvəllər Ənvər Paşaya "Gələcəyin adamı nəzəri ilə baxmış, onunla mümkün olduğu qədər yaxın münasibətlər qurulmasına çalışmışdı" (MNO ser. III tom I, Moskva 1935, səh.85-89; Bax: Dr.Akdes Nimet Kurat, Türkiyə və Rusya, Ankara 1990, səh.230). Fəqət bütün bunlara baxmayaraq I Dünya müharibəsi ərəfəsində Ənvər Paşanın Rusiyaya təklif etdiyi "Türk-Rus İttifaqı" adlı bəyanatı (9 bənddən ibarət bu geniş təfsilatlı "Bəyanat" haqqında bax: Kurat, göstərilən əsəri, səh. 230-235). Rusiyanın İstanbuldakı hərbi ataşesi general Leontev və heç də "Türk dostu" olmayan Türkiyədəki səfiri Giers tərəfindən təbii qəbul edilərsə də Rusiyanın İstanbulu və Boğazları ələ keçirmək istəyən o

zamankı "kor və kar" dövlət adamları, xüsusilə, xarici işlər naziri Sazanov tərəfindən rədd edilmiş və beləliklə də sonda ən ağır zərbə Türkiyə və Rusiyaya dəymiş, qazanansa Qərbi Avropa nəhəngləri olan İngiltərə, Fransa və qismən də İtaliya olmuşdur.

I Dünya müharibəsi başlayan zaman Ənvər Paşa Türk ordusunun və bütün Türk xalqının ən böyük vətənsəvari kimi tanınırdı. Onun vətənpərvərliyindən, əxlaqi təmizliyindən və xüsusilə cəsarət və qəhrəmanlığından heç kəmin şübhəsi yox idi. Onun bir Türk milliyətçisi, İslam dini təəssübkeşi və müasirliyi hamı tərəfindən qəbul və tədris edilirdi. Ənvər Paşanın şəxsinde bu üç cərəyan – Türkcülük, İslamçılıq və Müasirlik bir vahidət təşkil edirdi. Onun özü üçün isə Türkcülük daha cazibədar idi. Bu ideologiya o dövr Türkiyə və çar Rusiyasındakı Türk ziyalı gənclərinin idealına çevrilmişdi ki, bunun da vuran əli Osmanlı Türk ordusu və onun Ali Baş Komandanının (Ölkənin Ali Baş Komandanı Sultan idi – A.M.) müavini, hərbi Nazir, "İttihad və Tərəqqi Cəmiyyəti" Mərkəzi Şurasının üzvü Ənvər Paşa idi.

Ənvər Paşanın 9 bəndlik "Türk-Rus İttifaqı" adlı bəyanatı çar hökuməti tərəfindən rədd edildiyinə baxmayaraq, o, "Bəyanat"da nəzərdə tutulan bəndləri həyata keçirməyə baş-

Ulu Turan

Generalisimmus Ənvər Paşa

37 və 38-ci tümenləri jandarma qüvvələri ilə bərabər Güney Azərbaycana göndərmiş və Xəlil Paşa da Təbrizi tutaraq Həmədana qədər irəliləmiş, rusları saxışdırıb Güney Azərbaycan ərəzilərindən çıxarmış və beləliklə də Ənvər Paşa "Türk əllərini fəth" etmə planının bir qismini gerçəkləşdirmişdi.

Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsiylə Türkiyə müəyyən qədər çar Rusiyasından qurtuldu. Qafqaz cəbhəsində Türk ordusu yenidən canlandı və beləliklə də Ənvər Paşanın "Turançılıq" siyasətini yürütməsi üçün əlverişli şərait yaranmış oldu. "Brest-Litovsk Müqaviləsi" ilə Türkiyə Rusiya qarşısında müəyyən şərtlər qoymuşdu ki, bu şərtlərdən biri də Ənvər Paşa tərəfindən irəliləyən Türkiyəyə bitişik Qafqaz ərəzində böyük bir "İslam Dövləti"nin qurulması və Rusiya imperiyasındakı bütün müsəlman Türklərin Osmanlı-Türk dövlətinin himayəsi altına keçməsi idi. Yeni yaranacaq bu "İslam Dövləti" Rusiya ilə Türkiyə arasında bir tampon dövlət rolunu oynayaçdı. Bu dövlətə Azərbaycan və Dağıstan da daxil olması nəzərdə tutulmuşdu. Bu tələblərə Rusiya və müttəfiqləri ilə yanaşı hətta Türkiyənin guya müttəfiqi olan Almaniyada öz mənfəətləri baxımından qarşı çıxmış, ona görə də təklif qəbul edilməmişdi. Bunun əvəzində bolşevik Rusiyası tarixində ilk dəfə olaraq Rusiya müsəlmanlarının haqlarını tanımağa və onların Türkiyəyə sərbəst gedişinə heç bir maneə törətməyə-

Ümumiyyətlə 1914-1918-ci illərdə Türkiyədə bir nömrəli adam sultan deyil, Ənvər Paşa olmuşdu. O dövrdə Osmanlı dövləti ilə bağlı bütün məsələlər onunla razılaşdırılmadan həyata keçirilə bilməzdi.

Ənvər Paşa "Turançılıq"ı Türkiyə dövlətinin xarici siyasətinə tətbiq etməklə bu cərəyan çox böyük önəm qazanmış, Türk dövlət və hərbi yetkililəri ilə yanaşı Türk siyasətçiləri, ziyalıları və mətbuatı da bu siyasəti bəyənmiş və artıq bu ideologiya Azərbaycan və bütün Rusiya Türkləri arasında da geniş yayılmağa başlamışdı. Ənvər Paşa hələ 1915-ci ildə Güney Azərbaycan Türkləri ilə münasibətlər qurmaq və onları təşkilatlandırmaq üçün Miralay Ömər Naci Bəyi təyin etmiş, onun komandanlığındakı birliklər Təbrizdə olmuş və bir müddət orada qalaraq Ənvər Paşanın tapşırıqlarını yerinə yetirmişdilər.

Çar Rusiyası devrildikdən sonra Ənvər Paşa Qafqazdakı bütün müsəlman xalqların nümayəndələri ilə görüşlər keçirmiş, onların Rusiyaya qarşı təşkilatlanmalarına hər cür yardımda bulunmuşdu. Bu təşkilatlardan biri də "Rusiya Müsəlmanları Türk-Tatar Millətləri Müdafiə Hüquq Cəmiyyəti" idi. Adına uyğun olaraq bu cəmiyyət sırf siyasi-hüquq mahiyətdə olub Rusiyadakı Türk əsilli qüvvələrin siyasi hüquqlarını müdafiə etmiş və bu hüquqların əldə edilməsinə çalışmışdı. Bu cəmiyyətin qurucularından ən öndə gələnləri Qazanlı Yusif Aqçura bəy və Azərbaycanlı Əlibəy Hüseynzadə "Rusi-

Ənvər Paşa Bakını azərbaycanlılara qaytarmaq üçün müttəfiqi olan Almaniyadan belə öz məqsədləri üçün Batum-Tiflis yolunu tutaraq Türk ordusunun bu yolla hərəkətini davam etdirməsinə mane olduqlarına əhəmiyyət vermədən Azərbaycanın köməyinə gəlməsini təmin etmişdir. Azərbaycandakı Türk ordusunu Təbriz üzərindən lazımi səviyyədə göndərilən hərbi sursatla təmin etmiş, qardaşı Nuru Paşanı yeni yaratdığı İslam Ordusunun komandanı təyin etmiş, ona "Fəriklik" (Marşal – A.M.) rütbəsi verərək o dövrdə Azərbaycan hökumətinin yerləşdiyi Gəncə şəhərinə getməsi haqqında göstəriş vermiş, əmisi "Kutulamarə fətəhi" Xəlil Paşanı da Şərq Orduları Qrupu komandanı təyin edərək Bakının bolşevik-daşnaklardan, esr-mənşeviklərdən təmizlənməsi üçün xüsusi əmr vermişdi...

ladı. Ənvər Paşanın ilk planı Qafqazdakı türk-Müsəlman əhalinin çar Rusiyası əsarətindən qurtulması idi. Bu işlə əlaqədar olaraq Ənvər Paşanın əmri ilə Osmanlı-Türk ordusundan III Ordu məhz bu vəzifəni yerinə yetirməli idi. Bu III Türk Ordusu rusların I Qafqaz Ordusuna, 4 erməni və 2 gürcü könüllülərindən ruslar tərəfindən təşkil edilmiş 6 minlik drujinalara qarşı vuruşmalı idi.

Ənvər Paşanın özü Müdafiə Naziri olmasına baxmayaraq bu qüvvələrə qarşı vuruşmaq üçün o, III Ordunun komandanlığını da öz üzərinə götürmüş, fəqət Sarıqamış savaşında rus ordusuna məğlub olmuşdu. Sarıqamış məğlubiyyətinə baxmayaraq Ənvər Paşa ruhdan düşməmiş, öz əmisi Xəlil Paşanın əmrində olan

cəyinə söz vermişdi. Bu sülh müqaviləsi bir "Zəfər vəsiqəsi" sayılmış, Türkiyə çar Rusiyası tərəfindən işğal edilən şərq Anadolu, Qars, Ərdəhan və Batum sancaqlarını geri almağa müvəffəq olmuşdu.

Bütün bunlar Rusiyada Türkcülük ruhunu daha da gücləndirmiş, Türkiyənin Rusiyaya təyin edilən o dövrdəki səfiri Qalib Kamali bəy Peterburq müsəlmanları qarşısında geniş bir nitq söyləyərək (Nitqin və səfirin xatirəsinin mətni üçün bax: Dr. Kurat, göstərilən əsəri, səh.426-427) Ənvər Paşanın hədiyyəsi olan nəfis bir xalça və qiymətli bir "Quran" əlyazmasını Peterburq imamına təqdim etməsi Türkiyə hökumətinin Rusiya müsəlmanlarına dəstəyinin təzahürü idi.

ya Müsəlmanların Tələbləri" adlı bir memorandum hazırlayaraq dünyanın müxtəlif ölkələrində yaymış və bir çox Avropa dövlət adamları ilə görüşərək bu "Tələbləri" Rusiya qarşısında qaldırmağı xahiş etmişdilər.

Artıq bir-birinin ardınca Dağıstan, Qazan, Türkiyəstanda və Azərbaycan Türklərinin nümayəndə heyətləri ilə görüşən Ənvər Paşa onların isteklərini yerinə yetirməyə təminat vermiş və bu təminatlarını da artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi. Belə ki, 1918-ci ilin aprel ayının əvvəllərində Batuma gələrək Şimali Qafqazda nümayəndə heyəti ilə görüşən Ənvər Paşa "Şimali Qafqaz Cümhuriyyəti"ni hər yönlü dəstəkləyəcəyinə söz vermişdi. 11 may 1918-ci ildən bu Cümhuriyyət elan edilən kimi bol-